

TOMAS KAVALIAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

PRAGMATIZMO FILOSOFIJA TARP TEIZMO IR ATEIZMO

Philosophy of Pragmatism between Theism and Atheism

SUMMARY

The article analyzes American philosophy of pragmatism. Pragmatism is applied as a method to solve the tension between theism and atheism regarding the Absolute Truth. The author considers whether pragmatism can overcome the thesis of Juozas Girnius that theism and atheism are irreconcilable. The author refers to his previous article where he analyzed Antanas Maceina's existential complaint in his book *Jobo drama* [The Drama of Job] and raises the question whether existential complaint is indeed of religious kind, whether complaint is directed at transcendence and really reaches it. The article ends with the emphasis on individual experience of faith, which, quoting Richard Rorty as the American neo-pragmatist, not necessarily is connected with God, but could be connected with romanticized love, literature, and also with the sacraments and God.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje analizuojama amerikietiškoji pragmatizmo filosofija. Pragmatizmas pasitelkiamas kaip metodas, padedantis įveikti įtampą tarp teizmo ir ateizmo siekiant Absoliučios Tiesos. Svarstoma, ar pasitelkiant pragmatizmą galima paneigti J. Girniaus tezę, kad teizmas ir ateizmas yra nesuderinami. Autorius nurodo savo ankstesnį straipsnį, kuriame buvo analizuotas A. Maceinos egzistencinis skundas, išreikštas šio filosofo veikale *Jobo drama*. Kelia klausimą, ar egzistencinis skundas tikrai yra religinio pobūdžio, ar skundas, kreipiantis į transcendenciją, būtinai ją pasiekia. Straipsnio pabaigoje akcentuojama individuali tikėjimo patirtis, kuri, amerikietiškojo pragmatizmo tęsėjo R. Rorty įsitikinimu, nebūtinai turi sietis su Dievu – gali būti susieta su romantizuota meile, literatūros kūriniumi, taip pat su sakramentais ir Dievu.

RAKTAŽODŽIAI: pragmatizmo filosofija, utilitarizmas, J. Girnius, A. Maceina, egzistencinis skundas.
KEY WORDS: philosophy of pragmatism, utilitarianism, J. Girnius, A. Maceina, existential complaint.

IŽANGINIS ŽODIS

Šis straipsnis – tai ankstesniojo straipsnio „Egzistencinio teizmo ir ateizmo tiesos perskyra: J. Girmiaus ir A. Maceinos perspektyva“ tęsinys¹. Filosofškai išanalizavę A. Maceinos Jobo egzistencinį skundą, pamatėme, kad jis yra daugiau nei Heideggerio egzistencinis nerimas ir egzistencinis rūpestis, nes egzistencinis skundas savo esme yra religinis. Mat kada kitas žmogus nebegali nieko atsakyti dėl vykstančio *nubūtėjimo*, dėl žmogaus buvimo mirties link, skundas verčia kreiptis į transcendenciją. Pripažįstant, kad ši A. Maceinos tezė filosofškai pranoksta (ar bent jau pretenduoja pranokti) Heideggerio *Dasein* ontologinį nerimą būnant mirties link, bet be transcendencijos matmens, galima vertinti tokį Maceinos filosofinės minties šuolį Dievo link. Tačiau tai anaipol nereikia, kad „ten“, transcendencijoje, Dievas yra. Egzistencinio skundo religinis pobūdis dar nereikia, kad besiskundžiantysis pasiekia adresatą transcendencijoje.

Anot A. Maceinos, Senajame Testamente besiskundžiantis Jobas pasiekia Dievą ir sulaukia Jo reakcijos, netgi dauteropo atpildo už patirtas kančias. Traktuodami šį biblinį pasakojimą ne tik kaip sakralų, bet ir kaip grožinės literatūros padavimą ar mitą, negalime vienašališkai priimti Maceinos išvados, kad Dievas atsako į Jobo skundą. Maceina filosofuoja iš religinio mąstytojo pozicijų, net hermeneutiškai ir egzegetiškai nekvestionuodamas, ką gi Jobo egzistencinis skundas, nukreiptas į transcendenciją, reikėtų, jeigu svarstyume šį skundą literatūrologiškai ir hermeneutiškai, atsižvelg-

dami į Senojo Testamento egzegezę. Jei Jobas yra personažas, kurio pasaulėvaizdžio pagrindą sudaro tam tikra Dievo samprata, o to teksto kūrėjas išreiškė savo religinę filosofinę mintį sukurdamas mitinį ir metaforinį pasakojimą, pabaigoje pasikliaudamas „happy-end“ metodu – juk Jobas atgauna viską, ką praradęs, – tai mes negalime traktuoti šio teksto kaip empirinės dokumentikos.

Literatūrinis Jobo istorijos pasakojimas turi savo moralą: jei nekaltiname Dievo dėl patirtų kančių būdami teisūs, prarasti dalykai atgaunami su kaupu, tačiau dėl tikslumo reikia pabrėžti, jog kalbame būtent apie tokio pasakojimo mintį religinės vaizduotės pagrindu, manydami, kad Dievas egzistuoja ir kad tas Jobo skundas „pasiekė“ transcendenciją. Yra didelis skirtumas tarp „pasiekė“ adresatą ir buvo nukreiptas adresato link. Netraktuosime Jobo istorijos kaip dokumentikos – verčiau žvelgsime į šį pasakojimą kaip į paremtą religine vaizduote, taip pat kaip netraktuojame ST Pradžios knygoje aprašyto pasaulio sukūrimo per 7 dienas kaip dokumentikos turėdami evoliucijos žinių, verčiau interpretuosime tas 7 dienas metaforiškai, patį Dievą suvokdami kaip personalizuotą Aukščiausios būties personažą (verta neužmiršti, kad Jobo istorijos pradžioje pasakotojas aprašo Dievo ir Velnio, tarsi dviejų asmenų, sandėrį dėl Jobo lojalumo išbandymo).

Kita vertus, pati ST tradicija yra linkusi Dievą pateikti kaip Dvasią, o ne kaip asmenį. Todėl ateistas ar agnostikas, kuris atsiriboja nuo įsitikinimo, kad eg-

zistencinis skundas būtinai pasiekia transcendenciją, gali pastebėti štai tokį į transcendenciją nukreipto skundo skirtumą: skundas, nukreiptas į transcendenciją, pasiekia tą transcendenciją, nes joje esantis Dievas tą skundą įprasmina; skundas, nukreiptas į transcendenciją, tos transcendencijos nepasiekia, nes ten nesantis Dievas jo neįprasmina.

Atsižvelgdami į tokį skirtumą vėl galime prisiminti Heideggerio mintį, kad Nietzsche'is skelbiant Dievo mirtį, paneigiamas pasaulio antjusiškumas², taigi ir dieviškoji transcendencija, į kurią iš empirinės tikrovės turėtų prasibrauti egzistencinis skundas. Tai, kas yra anapus empirinės verifikacijos, yra tikėjimo reikalas. Tad galime ir kitaip vertinti Maceinos filosofinę pastangą egzistenciniu skundu pranokti Heideggerio *Dasein* egzistencinį nerimą ir rūpestį, neturintį transcendencijos, religinės plotmės.

J. Girniaus pasiūlyta takoskyra tarp teizmo ir ateizmo išlieka, nors ankstesniame straipsnyje buvo svarstoma, ar teizmo ir ateizmo nuostatų intensyvumas neturi lemiamos reikšmės kokybei: *kaip* žmogus *tiki* į Dievą ir *kaip* žmogus *netiki* į Dievą. Pavyzdžiui, Katalikų baž-

nyčios mokyme tas *kaip* suprantamas atsižvelgiant į tai, ar žmogus yra vertas sakramentų ir ar juos priima (gal net kasdien „vartoja“). Nominalus savo tapatybės priskyrimas prie katalikų, nepriėmus sakramentų, neatitinka šios Bažnyčios mokymo. Vis dėlto liekame prie J. Girniaus teiginio, jog tarp teizmo ir ateizmo žioji konceptuali praraja, nes nesutariama dėl Dievo kaip Aukščiausios būties egzistavimo, ir jog čia negali būti kompromiso, juolab kad konceptualiai filosofuojant taip pat nesutariama dėl „pilnos“ ir „tuščios“ Dievo vietos.

Čia galime dar kartą prisiminti Heideggerio sparnuotą posakį, kad žmogus, atsisakęs Dievo, negali užimti jo vietos, „nes žmogaus esmė niekada nepasiekia Dievo esmės. [...] Ši Dievo vieta gali likti tuščia“³. Tai suvokiant, verta atsigręžti į pragmatizmo filosofiją, kuri mėgino pasiūlyti būtent kompromisinį kelią, priešingai, nei manė Girnius dėl tokios galimybės, kai veikale *Žmogus be Dievo* teigė, kad kompromisinis kelias neįmanomas, nes žmogus yra visuomet apsisprendęs Dievo atžvilgiu teigiamai arba neigiamai ir „nė abejonė neteikia čia vidurio kelio“⁴.

W. JAMESO PRAGMATIZMAS KAIP KOMPROMISINIS KELIAS TARP TEIZMO IR ATEIZMO

Pragmatizmas siūlo sutaisyti teizmą ir ateizmą, išspręsti jų ginčą Absoliuto klausimu. Anot W. Jameso, žmogaus patirtis yra jo tikrovė. Samprotavimai apie žmonių patyrimą yra viena, o jų pačių patirtis – visai kas kita. Patirtis – tai praktinis tikrovės pažinimas⁵. Anot šio amerikiečių filosofo, reikia nusigręž-

ti nuo abstrakcijų ir apriorinių sprendimų bei tariamų absoliutų. Pragmatizmas, kaip filosofinis metodas, verčiau atsigręžia į patirties konkretybę, faktą, veiksmą⁶.

Pragmatizmas gerbia visų įsitikinimus kaip jų tikrovės faktus. Jamesas primena italų pragmatisto G. Papini'o

pavyzdį*: teorijų vidurys yra tarsi koridorius viešbutyje. Iš šio koridoriaus atsiveria kambariai, kuriuose gyvena ir veikia skirtingų įsitikinimų žmonės. Viename tų kambarių bus žmogus, kuriantis ateizmą, kitame – besimeldžiantis tikintysis, dar kitame – mokslininkas, tiriantis kūno savybes⁷. Anot Jameso, tas tiesos koridorius, per kurį visi eina, visiems priklauso. Galiausiai visos teorijos yra naudingos. Ar idėja yra teisinga, vertinama pagal tai, kaip ji veikia. Tad nuoseklu būtų teigti, kad teizmo ir ateizmo tiesos idėjos vienodai teisingos, nes jos yra tikinčiojo ir netikinčiojo gyvenimo įsitikinimai, tam tikros jų teorijos, priimtos, atsakant sau, kodėl jie tiki arba netiki į Dievą.

Ar tokia idėjos teisingumo samprata nėra piktnaudžiavimas pačia tiesa? To klausia pats Jamesas. Jo atsakymas toks: „Tiesa yra viena iš gėrio atmainų, o ne, kaip paprastai manoma, atskira kategorija, to paties lygio kaip gėris. Teisinga vadinama visa tai, kas pasirodo esą gera įsitikinimų srityje ir taip pat gera dėl konkrečių, akivaizdžių priežasčių.“⁸ Čia kitaip traktuojama pati tiesa. Tai nebėra Absoliutaus žinojimo tiesa, kuri turėtų būti galios institucijos įtvirtinama, o prireikus jos vardu skelbiamas kryžiaus žygis. Vienas absoliutus pažinimas gali tapti dogma, dogminiu žinojimu. Tad Jamesas yra nusiteikęs prieš vieną tiesą, kad tas, kuris syki ją jau pažino, neišeitų „moralinių atostogų“.

Žmogus išaina moralinių atostogų, įsitikinęs, kad atrado vieną baigtinį pa-

saulio aiškinimą. Be to, tiesos turi savi-saugos instinktą – jos priešinasi kitoms tiesoms, stengiasi atlaikyti kritiką. O pragmatizmas palaiko minties pažangą ir vengia moralinių atostogų, kai galutinė tiesa įsitikinęs asmuo, ją „įsidėjęs į kišenę“, laikosi vienos tiesos monopolio. Pragmatikas priima bet kokią hipotezę ir atsižvelgia į visokius argumentus⁹.

Pasitelkus pragmatizmą kaip filosofinį metodą, kompromisinis kelias tarp teizmo ir ateizmo tampa įmanomas, nes jie, nors ir prieštarauja vienas kitam conceptualiai, vis dėlto gali eiti savo skirtingais keliais kaip turintys skirtingas teorijas, idėjas, kurios atitinka tam tikrų žmonių poreikius, jų pasaulėjautą ir įsitikinimus. Šitai panaikinama dramatiška įtampa tarp teizmo ir ateizmo, kuri visuomet vyravo pretenduojant pažinti Absoliučią tiesą.

Kas nors paklaustų, ar tokiu atveju nėra ginama agnosticizmo pozicija? Ar pragmatikas nėra agnostikas, mat jam tinka ir tas, kuris tiki į Dievą, ir tas, kuris netiki, jei tik šiems asmenims taip atrodo teisinga. Juk agnostikas neteigia tikės Dievo buvimu. Pragmatizmas vargu ar gali tikti teizmui, teigiančiam galutinę Tiesą apie Dievą, netgi žinant, kad egzistencinis skundas ne tik yra nukreiptas į transcendenciją, bet joje pasiekia Dievą. Pragmatikas atsakytų, kad galite laikytis tokio įsitikinimo, jei jis jums atrodo naudingas. Tai galėtų ižvesti giliai tikinčio žmogaus jausmus. Religijoje utilitaristinis naudos leitmotyvas visuomet skamba įtartinais, nors sociologiniu požiūriu

* Apie Giovanni Papini ir plačiau apie Italijos pragmatistų judėjimą W. Jamesas juos glorifikuojančiu tonu entuziastingai yra rašęs 1906 m. straipsnyje „G. Papini and the Pragmatist Movement in Italy“ [G. Papini ir pragmatistų judėjimas Italijoje], žurnale *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, Vol. 3, Number 13.

religijos žada atpildą, atlygį, išganymą ar išsivadavimą už tam tikrą moralų elgesį bei tikėjimą.

Tačiau į pragmatizmą galima žvelgti ne tik kaip į agnostišką, bet ir kaip į tolerantišką požiūrį: toleruojamas teizmas ir ateizmas, nes abu požiūriai yra vertinami. Tik atsisakius pretenzijos į vieną galutinį Tiesos pažinimą tokia tolerancija tampa įmanoma. Pragmatizmas, siekiantis intelektualinės pažangos, vieną sureikšmintą tiesą, absoliutų žinojimą vertina nepatikimais. Siekiant vienintelės Tiesos, filosofinis mąstymas vėl būtų įrėmintas į tam tikrą šablono, mąstymo formata, filosofija būtų priversta tarnauti dogminei tiesai. Jamesas net nenori leisti į teizmo ir ateizmo ginčą: juk tikintysis ir ateistas gali gyventi savo gyvenimus taip, kaip atrodo naujinga ir teisinga.

Girniui tokia pozicija nepriimtina. Jo manymu, tai yra utilitaristinis pragmatizmas. Ir tai tiesa. Ne veltui R. Rorty atkreipė mūsų dėmesį, kad Jamesas savo knygą *Pragmatizmas* dedikavo ne kam kitam, o J. S. Millui¹⁰, kuris, kaip žinia, yra veikalo *Utilitarizmas* autorius.

Girnius kritikuoja utilitaristinį pragmatizmą teigdamas, kad „iškelti naudą aukščiausia vertybe yra lygu viską iš tiesų nuvertinti“, nes „kada teigiamas utilitarizmo principas „tas vertinga, kas naudinga“, tuo pačiu implikuojama nihilizmo išvada „kas neteikia naudos, tas neturi nė vertės“¹¹. Šioje vietoje Lietuvos filosofas, kritikuodamas utilitarizmą, pamiršo, kad Millio ir J. Benthamo utilita-

rizmai yra skirtingi. Vienas utilitarizmas žinomas kaip kiekybinis: kuo daugiau naudos / laimės kuo didesniai žmonių skaičiui, o kitas žinomas kaip kokybinis.

Itin iškalbanga ši Millio citata: „Geriau būti nepatenkintu žmogumi negu patenkinta kiaule; geriau būti nepatenkintu Sokratu negu patenkintu kvailiu. Ir jeigu kvailys arba kiaulė laikosi kitos nuomonės, taip yra dėl to, kad jie pažįsta tik vieną medalio pusę. Kita šalis, dalyvaujanti palyginime, pažįsta abidvi puses.“¹² Taigi Millio utilitarizme naudos / laimės samprata vertinama aukščiau už hedonistinį lygį. Tai primena aristotelišką filosofinės kontempliacijos malonumą *eudaimonia*, kuris gerokai skiriasi nuo hedonistinio malonumo. Turėdamas omenyje tai, kad Jamesas *Pragmatizmo* knygą dedikavo Millui, taip pat tai, kad Jamesui rūpėjo pliuralistinė tiesa ir pliuralistinė religija, nes ji daug naudingesnė visuomenei, ji įgalina tolerantiškumą, atitiktama J. Locke'o tolerancijos koncepciją¹³, išvengiant tikratikystės fanatiškumo, manau, jog Girnius klaidingai suprato utilitaristinį pragmatizmą laikydamasis išankstinės katalikiškos nuostatos, kad nauda ir dvasingumas nesuderinami*.

Anot J. Baranovos, kaltinti Jamesą dėl nederamo utilitarizmo integravimo į pragmatizmą nedera, nes jis kalba „ne vien materialių individo poreikių tenkinimo prasme“¹⁴. Iš tiesų svarbu atkreipti dėmesį į utilitarizmo ir pragmatizmo dvasinių patirčių vertinimą, sokratiškosios išminties prioritetą prieš hedonistinį

* Kalbant apie amerikietiškoji utilitaristinio pragmatizmo variantą, kuris aktualus norint suprasti Jameso kultūrinę aplinką, žr. šiuos du tekstus:

1. T. Kavaliauskas, *Verslas, krikščionybė ir vartotojiškoji visuomenė*, knygos skyrius: Verslo etika – amerikietiškas variantas. Vilnius: Versus Aureus, 2009.
2. T. Kavaliauskas, *The Individual in Business Ethics: American Cultural Perspective*. Palgrave Macmillan, 2010.

kūno patenkinimą. Paprastai, svarstant utilitarizmą, tai būna praleidžiama katalikiškojoje tradicijoje, ypač rusiškoje eurasijiečių filosofijoje; verčiau utilitarizmas apkaltinamas šaltakraujiška morale, tarnaujanti kapitalizmo ekonomikai. Tokių išvalgų galima rasti slavofilų „Rusiškosios minties“ tekstuose, pradedant XIX a. Konstantinu Leontjevu, baigiant jo XX–XXI a. intelektualine reinkarnacija – A. Solženicinu. Žinoma, šioje vietoje nesinori paneigti skirtumo tarp utilitaristinės etikos ir „rusiškosios sielos“ sampratos, siejamos su visišku dosnumu, jį derinant su provoslaviškuoju pamaldumu. Vis dėlto šiame straipsnyje norima atkreipti dėmesį į konkrečias Millo *Utilitarizmo* ir Jameso *Pragmatizmo* vietas, kuriose randame kokybiškos naudos ir intelektualinės laimės koncepciją, nesusijusią su kapitalizmo ekonomika.

Tokia Jameso filosofija geriau suprantama amerikietiška kultūriname kontekste, kur multikultūrinėje aplinkoje, imigrantų šalyje, tautų ir etninių grupių sumaištyje Absoliuti Tiesa mažiau reikšminga, netgi trukdo tolerantiškai gyventi, įtvirtinti patirčių įvairovę. Kultū-

rinis ir socialinis JAV kontekstas yra svarbus norint suprasti Jameso pragmatizmą, nors kita vertus, kaip jau pažymėta, pats Jamesas žavėjosi italų pragmatizmu¹⁵ atkreipdamas dėmesį į tai, kad vokiečių sunkiajai filosofijai buvo skiriama pernelyg daug dėmesio¹⁶. Jamesas neatsitiktinai savo knygoje *Pragmatizmas* remiasi Papini'o idėjomis*, kaip matėme aukščiau.

Šioje vietoje svarbu priminti, kas buvo pasakyta šio skyrelio pradžioje. Pagal pragmatizmą, Jameso variantą, nauda siejama su kiekvieno žmogaus patirties įvertinimu. Tikinčiojo ir netikinčiojo patirtys yra naudingos. Tai jų egzistencinės patirtys. Skirtingos patirtys yra legituotos, nereikia iš viso spręsti, kaip panaikinti teizmo ir ateizmo tiesos perskyrą, nes tuomet norėtume panaikinti ir skirtingus santykius su skirtinga tiesos samprata bei skirtingas gyvenimo patirtis. Anot Baranovos, „klasikinei gnoseologijai W. Jamesas priešpriešino konkretų gyvą žmogų, kuris bando ne pažinti pasaulį, o jį išgyventi. Tiesos problema toks subjektas priima ne kaip gnoseologinę, o kaip savo gyvenimo problemą“¹⁷.

VALIA TIKĖTI PRAGMATIZMO KONTEKSTE

Savo paskaitoje „The Will to Believe“ [„Valia tikėti“] Jamesas teigia, kad viskas, kas susiję su tikėjimu, – tai hipotezė¹⁸. Hipoteze galima tikėti arba netikėti. Tikėjimas į Dievą be įrodymų savotiškai panašus į mokslą, kuris taip pat iškelia

hipotezę ir ieško jai pagrindimo, verifikavimo. Galiausiai tikėjimas tuo ir yra tikėjimas, kad tikima, o ne žinoma.

Dėl tikėjimo ir žinojimo įtampos visuomet galime atkreipti dėmesį į Naujojo Testamento pasakojimą apie apaštala

* Jamesas ir Papini apsikeitė mintimis Romoje pragmatistų konferencijoje 1905 m. Šioje vietoje nereikėtų susidaryti įspūdžio, kad italai buvo amerikiečių pragmatizmo mokytojai, veikiau atvirksčiai. Plačiau žr.: G. Maddalena, & G. Tuzet, The Sign of the Four: Italian Pragmatists told. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. Prieiga per internetą: <http://lnx.journalofpragmatism.eu/wp-content/uploads/2011/07/maddalena_tuzek.pdf>

Tomą, kuris teigia, kad netikės Kristaus prisikėlimu, kol nepamatys ir neįdės savo pirštų į Mokytojo žaizdas, o šiam pasirodžius ir pasiūlius empiriškai verificuoti prisikėlimą, apaštalas Tomas atsisako tai daryti. Tuomet Kristus ištaria žodžius: „Palaiminti, kurie tiki nematę.“

Citata iš Jono evangelijos:

Vieno iš dvylikos – Tomo, vadinamo Dvyniu, – nebuvo su jais, kai Jėzus buvo atėjęs. ²⁵ Taigi kiti mokiniai jam kalbėjo: „Mes matėme Viešpatį!“ O jis jiems pasakė: „Jeigu aš nepamatysiu jo rankose vinių dūrio ir neįleisiu piršto į vinių vietą, ir jeigu ranka nepaliesiu jo šono – netikėsiu“.

²⁶ Po aštuonių dienų jo mokiniai vėl buvo kambaryje, ir Tomas su jais. Jėzus atėjo, durims esant užrakintoms, atsistojo viduryje ir prabilo: „Ramybė jums!“ ²⁷ Pasukui kreipėsi į Tomą: „Įleisk čia pirštą ir apžiūrėk mano rankas. Pakelk ranką ir paliesk mano šoną; jau nebebūk netikintis – būk tikintis“. ²⁸ Tomas sušuko: „Mano Viešpats ir mano Dievas!“ ²⁹ Jėzus jam ir sako:

„Tu įtikėjai, nes pamatei.

Palaiminti, kurie tiki nematę!“ (Jn 20)

Perfrazuodami juos, galėtume sakyti, kad palaiminti tie, kurie tiki, empiriškai neverifikavę. Galima tvirtinti, kad ši Naujojo Testamento Jono evangelijos vieta yra itin prasminga. Gal tai pirmoji sakralios literatūros vieta, kur gnoseologinis pažinimas supriešinamas su tikėjimu.

Tačiau Jamesas mano, kad gali pasitaikyti ir tokių situacijų, kada tikėjimas verifikuoja pats save: jei užlipęs į kalną atsidūrei toje vietoje, kur būtina atlikti šuolį per prarają, tikėjimas tau padės ją peršokti, bet jei netikėsi, galvosi, ką mokslininkai yra pasakę apie žmogaus galimybes, tuomet ir nugarmėsi į prara-

ją. Žmogus laisva valia gali pasirinkti tikėjimą, o jį pasirinkęs, pats gali patirti to tikėjimo veiksmingumą. Anot Baranovos, Jamesas „ne tiek rūpinasi tiesa ir vertybėmis, kiek bando apginti subjekto teisę tikėti bet kokia hipoteze, jei ji gali atnešti pasitenkinimą nežiūrint jos mokslinio patikimumo“¹⁹. Nors tokioje išva-doje jaučiame visus utilitaristinius prieskonius, vis dėlto čia įvertinama konkreti individo egzistencinė patirtis.

Šioje vietoje įdomu pažymėti tai, kad Jamesui nėra svarbu, ar toji tikėjimo patirtis įrodo Dievo buvimą ir Absoliučią Tiesą, ar ne. Jam svarbu atpažinti ir pripažinti tikinčiojo patirtį, o kaip toji patirtis turėtų būti suprasta Dievo buvimo klausimu – tai jau visai kas kita, netgi antraeilis dalykas. Pirmenybė teikiama skirtingų tikėjimo patirčių tolerancijai. Pakanka būti tame Jameso minėtame Papini'o koridoriuje ir per daug nesigilinti į teizmo ir ateizmo aporiją, nes ji tiesiog neišsprendžiama. Ši mintis labai siejasi su garsaus fiziko Stepheno Hawkingo mintimi, kad nereikia mąstyti apie tai, kas buvo iki Didžiojo sprogo, nes tai neprieinama mūsų protui, neįmanoma verifikuoti. Visatos laiko palyginimas su filmo juosta, kai mes galime atsukti filmą iki pradžios ir pamatyti, kad už tos pradžios daugiau nieko nėra, galioja ir Visatos laikui, kuris prasidėjo nuo Didžiojo sprogo.

Garsusis fizikas, Didžiojo sprogo teorijos populiarintojas, parašęs tokias knygas kaip *Visata riešuto kevale* arba *Trumpa laiko istorija*, jose išreiškė savo ateistines pažiūras. Šio akademiko įsitikinimu, Visata neturi Dievo. Hawkingas pasiūlė nemąstyti, kas buvo iki Didžiojo sprogo, nes mūsų mąstymo galimybės

išsenka ten, kur nėra laiko ir erdvės, ten, kur nieko nebuvo. Visatos atsiradimas gali būti moksliskai fiziko paaiškintas. Tad galime klausti: ar negalėtume Dievo apibrėžti kaip fizikos dėsnų? Tokiu atveju tegalėtume atsakyti, kad fizikos dėsniai prasidėjo nuo Didžiojo sprogo, žmonija patiria tuos dėsnius, juos moksliskai įrodo ir filosofiskai reflektuoja.

Pragmatizmas, atskyręs tikėjimo patirtį nuo Dievo buvimo įrodymų problemos, kalba apie tikėjimo asmeninį pobūdį, jo privačią patirtį. Tai gali skambėti kaip egzistencinio teizmo supaprastinimas. Kas nors gali prieštarauti: nejaugi pakanka tik dalintis bendru Papini'o koridoriumi ir tuo būti patenkintiems, kada skirtinguose kambariuose tvyro skirtingi įsitikinimai, nesuderinami teizmo ir ateizmo požiūriai, idėjos? Nejaug esanti dilema tarp tikėjimo į Dievą ir netikėjimo į Dievą gali būti nureikšminata? Bet ar ne dėl šio nureikšminimo galima išvengti ne tik įtampos tarp teizmo ir ateizmo Absoliučios Tiesos klausimu, bet ir išvengti tikratikystės fundamentalizmo arba karingojo ateizmo?

Teizmas su ateizmu, taip pat ateizmas su teizmu nuolat suvedinėja sąskaitas pagal turimas politines galias. Viena vertus, istorija liudija, kad būtent pripažinus ir institucionalizavus Dievą, vyko krikščioniški kryžiaus karai, inkvizicijos ir musulmoniški džihadai. Pastarasis šandien yra įgijęs terorizmo formą, kovoja prieš liberalumą, žmogaus teises. Kita vertus, marksistinis-leninistinis ateizmas sovietmečiu persekiojo tikinčiuosius, juos niekino, uždarinėjo bažnyčias ir išniekino bažnytinį meną, nes buvo suabsoliutintas Dievo nebuvimas, o „ro-

jus“ kuriamas prievarta socialistinės ekonomikos ir politikos pagrindu.

Tad atsižvelgiant į teizmo ir ateizmo idėjinės dilemos padarinius, pragmatizmo filosofija, kaip naikinanti dilemą, iškyla kaip tolerancija. Jeigu suprasime pragmatizmą per jo tolerancijos prizmę, Jameso mintys skambės daug giliau nei tik paprastas teizmo ir ateizmo Absoliučios Tiesos nureikšminimas. Kada Jamesas sako, kad žmogaus protas ir valia gali atlikti tokį šuolį, kuris įgalins sutikti Dievą, o kaip tai įmanoma, kai esi atskirtas nuo Dievo, ir kaip iš viso Dievas atsirado – šios problemos gali likti neišspręstos, egzistenciniam teistui tai gali pasirodyti nepriimtina, tačiau suteikdami pragmatizmui politinę tolerancijos prasmę, šie žodžiai reiškia kur kas daugiau.

Anot Jameso, „teistui užtenka žinoti, kad jis pats yra ir trokšta Dievo...“²⁰

R. Rorty, tęsdamas Jameso pragmatizmo filosofiją, sako:

„Jamesui mūsų atsakomybė Tiesai nėra atsakomybė gauti teisingą atsakymą. Verčiau susiduriame su atsakomybe sau patiems suderinti vieną tikėjimą su kitu [...]. Toks požiūris į racionalumą įgalina natūraliai pasakyti (Jamesas tai ir daro), kad tiesa yra tai, kuo mums yra palankiau tikėti.“²¹

Anot R. Rorty, Jamesas tikėjimo patirtį privatizavo, suteikė jai asmeninį pobūdį. Daug skirtingų patirčių byloja apie tikėjimo pliuralizmą. Rorty netgi mano, kad Jamesas būtų pritaręs ir tikėjimui ne tik Dievu, bet ir literatūra, meile. Amerikiečių filosofas atsižvelgia į žmogaus polinkį romantizuoti ir žavėtis literatūros kūriniu, kongregacija, sakramentais, Dievu ar savo vaiku²².

BAIGIAMASIS ŽODIS

Atsižvelgiant į pragmatizmo toleranciją, galima siūlyti, jog tam, kam religinė patirtis yra naudinga, tas tegul ją renkasi. Taip pat logiška būtų formuluoti atvirkščiai: pakanka pripažinti, kad yra ateistinė, žmogaus be Dievo (aliuzija į Girniaus knygos pavadinimą) patirtis.

Tas, kam ši patirtis yra naudinga, tegul ją renkasi. Pragmatizmą reikia taikyti ne tik teizmui, bet ir ateizmui. Jameso pasakaitos pavadinimas „Valia tikėti“ galėtų lygiavertiškai būti pavadinta „Valia netikėti“, kaip matėme fiziko Stepheno Hawkingo apsisprendimo atveju.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Kavaliauskas Tomas. 2017. Egzistencinio teizmo ir ateizmo tiesos perskyra: J. Girniaus ir A. Maceinos perspektyva. *Logos* 93.
- ² Heideggeris Martinas. 1992. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, p. 174, 177.
- ³ Ten pat, p. 206.
- ⁴ Girnias Juozas. 1964. *Žmogus be Dievo*. Čikaga: Draugas, p. 13.
- ⁵ Džeimsas Viljamas. 1995 [pateikiamas to meto W. Jameso sulietuvintos pavardės variantas]. *Pragmatizmas*. Vilnius: Pradai, p. 72.
- ⁶ Ten pat, p. 77.
- ⁷ Ten pat, p. 79–80.
- ⁸ Ten pat, p. 99.
- ⁹ Ten pat, p. 103.
- ¹⁰ Rorty Richard. 1999. *Philosophy and Social Hope*. PenguinBooks, p. 148.
- ¹¹ Girnias Juozas. 1964, p. 71–72.
- ¹² Mill John Stuart. *Utilitarizmas*. Iš anglų kalbos vertė A. Stepukonis/ Prieiga prie internetą: <<http://www.litlogos.eu/eidos/translations/mill.html>>
- ¹³ Locke John. 1998. Laiškas apie toleranciją. R. Plečkaitis, *Tolerancija*. Vilnius: Pradai.
- ¹⁴ Baranova Jūratė. 1986. *Pragmatiškoji V. Džeimso koncepcija* [rusų kalba, pavadinimas išverstas su pagal to meto sulietuvinta W. Jameso pavarde]. Vilnius, p. 17.
- ¹⁵ Maddalena G. & Tuzet G. The Sign of the Four: Italian Pragmatists retold. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. Prieiga per internetą: <http://lnx.journalofpragmatism.eu/wp-content/uploads/2011/07/maddalena_tuzek.pdf>
- ¹⁶ James William. 1906. G. Papini and the Pragmatist Movement in Italy. [G. Papini ir pragmatistų judėjimas Italijoje]. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, Vol. 3, Number 13.
- ¹⁷ Baranova Jūratė. 1995. Viljamso Džeimso pragmatizmo filosofija. Džeimsas V. *Pragmatizmas*. Vilnius: Pradai, p. 12.
- ¹⁸ James William. 1927. *The Will to Believe*. Longmans. Greenand Co., p. 2.
- ¹⁹ Baranova Jūratė. 1986, p. 17.
- ²⁰ James William. 1927, p. 135.
- ²¹ Rorty Richard. 1999. *Philosophy and Social Hope*. Penguin Books, p. 149.
- ²² Ten pat, p. 160–161.